

14. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї: Науково-методичні матеріали. Ч. I. – Київ: ДЦССМ, 2003.
15. Фирсов М.В., Шапиро Б.Ю. Психология социальной работы: Содержание и методы психосоциальной практики: Учеб. пособие. – Москва: ИЦ «Академия», 2002.

S. Solodchuk. Theoretical and methodological grounds of the study of interactive communication in family counseling.

The article studies theoretical approaches according to understanding of communicative interrelations; a concept-model and major factors of communicative interrelations for family consultations have been explained.

Key words: communication, communicative inter relations, family consultation.

УДК 159.923.2

Л. М. Співак

НАУКОВІ ПОЗИЦІЇ ВЧЕНИХ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ПРО РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ Й ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті здійснено історичний екскурс основних ідей зарубіжних вчених про розвиток національної та етнічної самосвідомості особистості й спільності, що є значущими для теоретиків і практиків у галузі консультативної психології.

Ключові слова: національна (етнічна) самосвідомість; спільність, особистість; мультикультуральне консультування, консультант, клієнт.

Постановка проблеми. У сучасному національно та етнічно розмаїтому суспільстві гостро постає питання про ефективну психологічну допомогу особистості у розв'язанні її проблем. Якщо потреба у такій допомозі людині є нагальною, то надати її у змозі лише висококваліфікований психолог-консультант, який має глибокі знання про психологічну та соціокультурну специфіку представників різних національних і етнічних груп, й вирізняється здатністю до розуміння цієї специфіки тощо. Необхідність зазначених знань для вітчизняних теоретиків і практиків у галузі консультативної психології, яка лише нещодавно стала самостійною в українській науці, спонукала нас до проведення історичного екскурсу основних ідей зарубіжних вчених про національну та етнічну самосвідомість особистості й спільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиліттями концепти «національна самосвідомість» й «етнічна самосвідомість» є предметом пильної уваги широкої наукової спільноти. Ці складні психологічні конструкти постійно знаходяться у сферах філософського, етнологічного, політологічного, соціологічного, історичного, педагогічного та психологічного аналізу. Різні аспекти проблеми розвитку національної та

етнічної самосвідомості вивчаються у низці кандидатських і докторських дисертацій з різних галузей знань. За результатами вивчення цієї проблеми опубліковано низку наукових праць (Д.Г. Абуладзе, С.М. Бойко, В.В. Борисов, А.П. Дербак, Д.О. Тхоржевський та ін.). Психологічні аспекти проблеми розвитку національної чи етнічної самосвідомості були предметом вивчення плеяди вчених та репрезентовані у низці досліджень: етнічна ідентифікація й ідентичність – у працях В.С. Мухіної, Ж. Піаже, Т.Г. Стефаненко, К.В. Коростеліної; етнічна самосвідомість – В.Ю. Хотинець, А.А. Налчаджяна; етнічні стереотипи поведінки – Г.В. Старовойтової, психологія міжетнічної напруженості – Г.У. Солдатової; національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві – М.Й. Боришевського, національний характер – І.С. Кона та ін. Однак у цих працях перед науковцями не було поставлено такого завдання як вивчення зарубіжної психологічної думки про згадану вище проблему в різні історичні періоди.

Зазначене вище спонукало нас до розгляду основних наукових поглядів на національну та етнічну самосвідомість у зарубіжній теоретичній і консультативній психології, що й стало метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж психологічних ідей про національну та етнічну самосвідомість зарубіжних вчених у ХХ ст. на особливу увагу заслуговують наступні: постулат про «середню особистість конкретного народу як множину психологічних особливостей його представників» (Г. Лебон); висновки про «колективні уявлення представників будь-якої народності» (Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс); теза про «базовий, домінуючий тип особистості для кожної простої культури» (А. Кардинер); погляд на «модальну особистість якої-небудь спільності, в якій виявляються стійкі риси значної кількості її представників» (Р. Лінтон); думки про вплив етнокультурних чинників на становлення вищих психічних функцій представників різних культур (Ф. Боас, Р. Бенедикт, А. Кардинер, М. Мід, Р. Лінтон, Ф. Хсю). Розглянемо детальніше згадані ідеї.

Питання про подібне та відмінне у психіці, зокрема у свідомості представників певного народу, зацікавило відомого французького соціолога та психолога Г. Лебона. Він висловив думку про те, що у множині психологічних особливостей представників конкретного народу виявляється сутність цього народу. Зазначена множина дістала назву середнього типу. Вчений стверджував, що незважаючи на відмінності між представниками конкретного народу, усі вони характеризуються спільними успадкованими властивостями, які є основою для опису середнього типу такого представника. Водночас відмінності у психіці представників будь-якого народу зумовлюють появу в них різного світосприйняття та мислення, неоднакових почуттів, дій і вчинків [3].

Найбільший вплив на розвиток етнопсихологічних знань у той час мали підходи французьких вчених – філософа, етнографа Л. Леві-Брюля й етнографа, соціолога К. Леві-Строса. Так, Л. Леві-Брюль вивчав «первісне мислення», під яким він розумів мислення таких народностей як австралійці, фіджійці, туземці Андаманських островів та ін. У результаті проведеного дослідження він з'ясував, що представники кожної народності вирізняються своїм особливим типом мислення. Водночас мислення окремих представників будь-якої народності залежить від колективних уявлень, які виявляються в її мові, віруваннях, традиціях, звичаях і т. ін. Прояви колективних уявлень можна помітити у кожного представника певної соціальної групи. Колективні уявлення передаються від попереднього до наступного покоління. Такі уявлення «нав'язуються» окремим представникам групи зумовлюючи появу в них страху, поклоніння і т. ін. Загальною властивістю колективних уявлень, які притаманні представникам перерахованих вище народностей, є містичність. На погляд Л. Леві-Брюля, вивчення колективних уявлень сприятиме розумінню категорій і логічних принципів, якими користуються представники цивілізованих суспільств [4].

Слідом за Л. Леві-Брюлем, дослідження мислення та різних життєвих структур представників первісних суспільств Північної та Південної Америки, які не залежать від їх індивідуальної свідомості, було проведено К. Леві-Стросом. Одержані результати дозволили вченому сформулювати концепцію «нового гуманізму». Основна ідея цієї концепції полягала у виявленні схожого у представників первісних і сучасних суспільств. За переконаннями вченого, для первісної та сучасної людини схожими є закони функціонування мислення, закони культури та інші закони, яким покоряються суспільства. Так, спільною для культури представників різних суспільств є низка майже однакових ознак. Формування різноманітних видів соціальної поведінки у людей з різних суспільств зумовлено дією загальних чинників і механізмів [5].

Положення видатних європейських мислителів ХІХ – початку ХХ ст. (В. Вундта, М. Лацаруса, Х. Штейнталя та ін.) про культуру як провідний чинник розвитку психологічних особливостей і зокрема національної та етнічної самосвідомості представників різних народів, було підтримано та розвинуто у руслі культурологічного підходу відомими американськими науковцями – Ф. Боасом, Р. Бенедикт, А. Кардинером, М. Мід, Р. Лінтоном і Ф. Хсю.

Етнограф і антрополог Ф. Боас досліджував психологічні аспекти культури різних народів. Вчений вважав, що традиції та культура людей тісно пов'язані з особливостями їх психіки. Зокрема його цікавив процес взаємовпливу представників однієї культури на представників іншої, що дістав назву «акультурація». Вчений відзначив, що у результаті акультурації окремі культурні явища (звичаї, традиції, норми поведінки і т. ін.), які

властиві представникам більш розвинутої культури, сприймаються, тривалий час ретельно переосмислюються і використовуються представниками менш розвинутої культури. Наслідком процесу акультурації є зміна психіки у представників менш розвинутої культури [10]. Отже, кожна культура вирізняється своїми унікальними явищами, а запозичення окремих культурних явищ у інших народів супроводжується тривалим процесом сприймання та переосмислення.

Праці Ф. Боаса стали основоположними для подальшого становлення психологічного напрямку в американській етнології. Ідеї вченого та провідні принципи класичного психоаналізу були використані Р. Бенедикт, А. Кардинером і М. Мід для розробки положень теорії «Культура та особистість». Так, учениця Ф. Боаса, культурантрополог Р. Бенедикт висунула ідею про неповторну конфігурацію кожної культури. На її думку, складові цих культур поєднані в одне специфічне ціле. У різних культурах існує досить обмежена кількість типів поведінки, які можна ретельно вивчити.

Зокрема досліджуючи культуру жителів Японії, вона виявила чинник, що зумовив появу в їх національному характері таких суперечливих рис як почуття прекрасного та фанатизм у відданості владі імператора. Цей культурний чинник полягає в особливостях процесу соціалізації японців: з дитинства індивід усвідомлює необхідність підкорення власних бажань інтересам спільності. З метою уникнення сорому для себе чи власної сім'ї він може вдаватися до будь-яких способів, навіть найжорстокіших [9]. Р. Бенедикт акцентувала увагу на необхідності дослідження історії та культури різних спільностей.

Культуролог і психоаналітик А. Кардинер вважав, що культура суттєво впливає на особистісний розвиток індивіда. За позицією науковця, у кожній простій культурі (зокрема в племені) є один домінуючий тип особистості – «базова особистість». Під базовою він розумів таку особистість, яка вирізняється певним стилем мислення, почуттями тощо і завдяки цьому є найбільш адаптованою до культури своєї спільності [11].

Науковий пошук учениці Ф. Боаса та Р. Бенедикт, етнографа та антрополога М. Мід був спрямований на вивчення характеру суспільної свідомості в різних культурах. У власній автобіографічній книзі «Іній на квітучій ожині» вона підкреслила, що вивчаючи певну культуру (зокрема способи соціалізації, житло тощо) недоречно її порівнювати з іншими культурами, оскільки «...ми ризикуємо не помітити того, чим саме є це житло у свідомості його мешканців» [6, 12]. На погляд вченої, характер суспільної свідомості у певній культурі – це поєднання закономірностей психіки представників цієї культури, які зумовлено її провідними нормами (традиціями, звичками, специфікою поведінкових проявів) [6, 12].

Згодом проблема впливу складних сучасних культур на становлення особистості, що залишилася нерозв'язаною А. Кардинером, зацікавила антрополога та соціолога Р. Лінтона. Розв'язання цієї проблеми вчений вбачав у введенні поняття «модальна особистість». На думку Р. Лінтона, модальна особистість – це «...продукт взаємодії біологічного спадку людини (її вроджених здібностей) і життєвого досвіду представників групи, що зумовлює форму прояву цих здібностей і управляє ними» [8, 61]. Іншими словами, більшість представників будь-якої спільності вирізняються такими стійкими рисами, які притаманні модальній особистості цієї спільності.

У середині ХХ ст. домінуюча позиція в американській науці належала психологічній антропології, що була заснована Ф. Хсю. Науковець сформулював положення про те, що більшість представників тієї чи іншої культури мають однакові соціальні уявлення, які управляють їх поведінкою. Такі уявлення існують як у свідомій, так і в несвідомій формах [2; 8].

Отже, внеском американських науковців у становлення наукових знань про етнічну та національну самосвідомість стали положення: про провідний вплив певної культури на психіку її представників (Ф. Боас, Р. Бенедикт, А. Кардинер, М. Мід, Р. Лінтон, Ф. Хсю); про найбільше поширення «модальної особистості» у будь-якій складній культурі (Р. Лінтон); спільність соціальних уявлень (чи національного характеру, як було відзначено Ф. Боком) у значній кількості представників тієї чи іншої культури (Ф. Хсю).

Культурологічний підхід до вивчення проблематики національної та етнічної самосвідомості, домінуючий у теоретичній американській психологічній науці, було підтримано дослідниками з деяких проблем практичної психології. Так, інтенсивне застосування презентованих вище наукових ідей у галузі консультативної психології розпочалося у 80-і рр. ХХ ст. Одним з провідних об'єктів дискурсу американських науковців (Е. Арредондо, Дж. Брінсон, А. Іві, Д. Локк, Р. Мак-Девіс, Р. Міддлтон, П. Педерсон, Д. С'ю, К. Фловерс, Р. Хейс та ін.) у цій галузі стали мультикультуральні аспекти роботи з представниками різних етнічних груп, зокрема питання про значення етнічного різноманіття, що було зумовлено посиленням расизму в Америці.

Значущою подією у розвитку мультикультурального консультування виступила розробка у 1992 р. Е. Арредондо, Р. Мак-Девісом і Д. С'ю відповідних інструкцій для цього підходу. Згадана подія стала поштовхом для появи наукових дискусій про різноманіття підходів у психологічному консультуванні в умовах сучасного плюралістичного суспільства. У результаті таких дискусій з'явився новий напрямок – психологічне консультування людей, які належать до різних етнічних груп, що дістав назву «мультикультуральне консультування». На погляд Т. Завайза, Д. Локка, Р. Міддлтона та К. Фловерса, мультикультуральне консультування

– це консультування, яке проводиться «тут і тепер» з метою розв'язання нагальної проблеми, й у якому між консультантом й клієнтом є суттєві відмінності. Доречно зазначити, що ці проблеми та відмінності мають національний чи етнічний характер.

Ефективність цього напрямку консультування залежить зокрема від низки таких важливих чинників як: етнічна належність консультанта і клієнта (С. Вейнрах, К. Томас); здатність консультанта розуміти особливості особистості та самосвідомості клієнтів-представників різних національних чи етнічних груп (Дж. Брінсон), їх національну чи етнічну ідентичність, традиції, походження (Р. Хейс); високий рівень освіченості та культурної спрямованості консультанта, тобто наявність у нього знань про різні культури і розуміння індивідуальних відмінностей всередині кожної з них (А. Іві).

У вивченні мультикультурального консультування виокремилося два наукові підходи: 1) етичний – основний постулат цього підходу полягає у тому, що стратегії консультування вирізняються універсальними якостями, які є загальними для усіх культур; 2) емічний – провідною ідеєю такого підходу є думка про те, що для кожної культури необхідно розробляти особливу стратегію консультування.

Зважаючи на цінність кожного з цих підходів, на наш погляд, найбільш значущою є позиція Д. С'ю, якому вдалося поєднати їх особливості для розкриття принципів ефективного кроскультурного консультування. Такими принципами науковець вважає: 1) здатність консультанта не лише розуміти цінності й переконання клієнтів – представників інших культур як допустимі у поведінці людини, а й виявляти це розуміння за допомогою відповідних емоційних і поведінкових проявів; 2) знання та вміння консультанта використовувати різноманітні теорії й традиції консультування, що є специфічними для кожної культури; 3) знання та розуміння консультантом особливостей соціально-політичного середовища, в умовах якого жив його клієнт; 4) розуміння консультантом легітимності поглядів своїх клієнтів – представників інших культур; 5) вміння консультанта використовувати широкий діапазон умінь, зокрема здатність застосовувати особливі стратегії й методи консультування для клієнтів із специфічним способом життя і досвідом [12]. Співзвучну із Д. С'ю позицію щодо першого принципу консультування займають й інші науковці. Так, П. Педерсон вважає, що для консультанта важливо бути сенситивним до культурних відмінностей клієнтів, які виявляються в особливостях їх пізнання, переконаннях і навичках. В. Нванчука та А. Іві переконані у тому, що консультантові спершу необхідно дослідити культуру клієнта та цінності цієї культури, і лише після проведення такого дослідження адаптувати певну теорію для роботи з клієнтом [1; 7].

Висновки. Проведений аналіз презентованих наукових ідей дозволив зробити такі висновки. Важливим здобутком теоретичної психології ХХ ст. стало постулювання наукових думок про національну та етнічну самосвідомість як однієї з характеристик групи, спільності. Ці постулати становлять неабияку цінність для групового психологічного консультування. Водночас з'ясовано, що у теоретичній психології невиправдано мало досліджень національної та етнічної самосвідомості як характеристики особистості, що могли б успішно використовуватися як у груповому, так й індивідуальному консультуванні. Доречно зауважити, що знання консультанта про національні та етнічні особливості особистості й самосвідомості своїх клієнтів, про соціально–економічні, культурні умови їх становлення і здатність до розуміння цих особливостей та умов є провідними чинниками ефективного мультикультурального консультування. У зв'язку із зазначеним вивчення різних аспектів проблеми національної самосвідомості особистості, що є значущими для психологічної науки і практики, виступить предметом наших подальших наукових пошуків.

Л і т е р а т у р а

1. Глэддинг С. Психологическое консультирование. 4-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2002.
2. Коул М. Культурно–историческая психология: наука будущего. – Москва: «Когито-центр», изд-во «Институт психологии РАН», 1997.
3. Лебон Г. Психология народов и масс. – Санкт-Петербург: Макет, 1995.
4. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление // Психология мышления / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В.В. Петухова. – Москва: Изд-во МГУ, 1980.
5. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – Москва: Наука, 1983.
6. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения / Ред., сост. и автор послесловия И.С. Кон. – Москва: Наука, 1988.
7. Тодд Дж. Основы клинической и консультативной психологии / Дж. Тодд, А.К. Богарт. – Санкт-Петербург: Сова; Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001.
8. Хонигман Дж. Понятия // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. – Москва: Смысл, 2001.
9. Benedict R. Patterns of culture. – Boston: 1932.
10. International research in Crosscultural investigations. – London: 1982.
11. Kardiner A. The psychological frontiers of society . – New York: 1946.
12. Sue D.W. Counseling across cultures // Personnel and Guidance Journal. – I. 56.

L. Spivak. Scientific positions of scientist of theoretical and consulting psychology about development of national and ethnic self-consciousness.

The article presents a historical guide of the basic ideas of foreign scientists about development of national and ethnic self-consciousness of personality and unity that are significant for theoreticians and practitioners in the field of consulting psychology.

Key words: national (ethnic) self-consciousness; unity, personality; the Multicultural Counseling, counselor, client.

УДК 159.923

О. В. Товпеко (Фрідман)

ВІДМІННІ РИСИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО ДОСВІДУ

У статті обґрунтовується правомірність виділення концептуалізації особистісного досвіду як якісно своєрідного рівня семіотичного осягнення. Представлені динамічні та якісні характеристики концептуалізації, а також закономірні зв'язки між ними дозволяють полегшити кваліфікацію характеру клієнтських концепцій в ході психологічного консультування.

Ключові слова: концептуалізація, наратив, особистісний досвід, осягнення, осмислення, психологічна герменевтика.

У сучасній психологічній науці і практиці стає все більш популярною установка на дослідження психічної реальності через мову, яка розуміється в широкому семіотичному сенсі. З огляду на це доступ до особистісного досвіду здійснюється через текст та його форми – наратив, міф, діалог тощо. Такі дослідження реалізуються в межах молодих напрямках психологічних студій: психологічна герменевтика, дискурсивна, наративна психології тощо. Як зазначає Н.В.Чепелева у програмній статті «Теоретичні основи психологічної герменевтики», за допомогою переорієнтації на дослідження смислу, який надає людина всьому, що переживає, відбувається прийняття положення про те, що «людський досвід зафіксований і представлений у формі тексту і, відповідно, може бути прочитаний» [6, 18]. Механізм, за допомогою якого події досвіду стають частиною тексту, в якому він (досвід) перетворюється в осмислене, привласнене, наділене смислами та оформлене у мовній тканині ціле, є семіотизацією досвіду.

Установка на дослідження досвіду особистості через текст ставить питання про види, типи, змістові та структурні форми особистісних текстів. Найбільш вивченим у психології є наративний модус. Наративом вважається оповідання про події досвіду, в якому зафіксовані їх послідовність, логіка та завершеність з точки зору суб'єктивної позиції автори [4; 5].

Проте, ряд дослідників зауважують про схильність людини в ході пізнання та осягнення світу до утворення фундаментальних семіотичних систем, які служать не тільки розумінню власного досвіду, але й – через його призму – всебічному осмисленню буття, що його розгортає людина. Так, Дж. Брунер, вивчаючи модуси конструювання реальності, крім наративного, виділяв парадигмальний модус. Він вказував, що ознаками останнього є системність: цілісність концепцій, що утворюють цей модус, ґрунтується на системі детермінізму – ідеях причинності та зумовленості подій [7].